

De oorlog van Bastiaans; een ontzuochterende spiegel

R. S. KAHN

ACHTERGROND Onlangs verscheen het proefschrift van Enning over de Leidse hoogleraar Bastiaans (1917-1997). Deze behandelde na de Tweede Wereldoorlog verzetsstrijders met een omstreden methode, waarbij hij onder andere gebruikmaakte van lsd.

DOEL Een beeld geven van de carrière en de werkwijze van Bastiaans en van de controverses die hij en zijn methode oproepen.

METHODE Bespreken van het proefschrift van Enning.

RESULTATEN Het is onthullend om te lezen hoe onwetenschappelijk de methode van Bastiaans was en ontzuochterend om te zien hoe de politiek zich is blijven beijveren om deze methode te verdedigen.

CONCLUSIE De casus Bastiaans maakt duidelijk dat in onze samenleving wetenschappelijke waarden blijikbaar minder relevant zijn dan maatschappelijke wenselijkheid.

[TIJDSCHRIFT VOOR PSYCHIATRIE 53(2011)7, 425-428]

TREFWOORDEN Bastiaans, Enning, lsd, psychosomatiek, trauma, Tweede Wereldoorlog, verzetsstrijders

Het boek *De oorlog van Bastiaans* is als wetenschappelijk proefschrift geschreven door Bram Enning, nu verbonden aan het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. Het is fascinerend op ten minste drie verschillende niveaus.

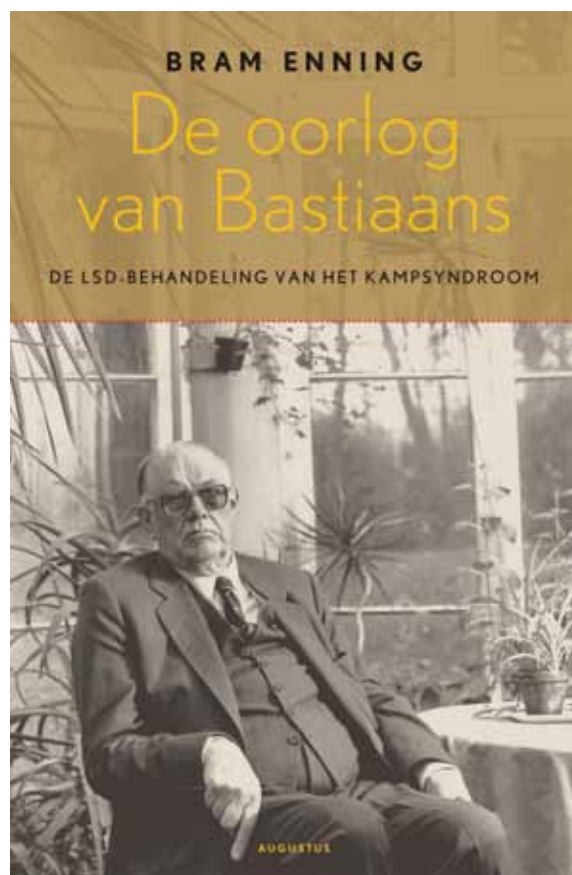
Het boek is onthullend in de beschrijving van Bastiaans zelf, die als hoogleraar Psychiatrie in Leiden jarenlang een van de belangrijke vertegenwoordigers was van de academische psychiatrie in Nederland. Een indrukwekkende persoon, zowel qua gestalte (de foto op de kaft is hem ten voeten uit; figuur 1) als qua karakter: dominerend en vechtlustig, maar ook ijdel, onbetrouwbaar en onwetenschappelijk.

Het is daarnaast bijna ontzuochterend om te lezen hoe provinciaals ons land in wetenschappelijke zin (althans in de psychiatrie) tot diep in de jaren zeventig van de vorige eeuw nog was. Immers,

decennialang werd in ons land een behandeling toegepast die op geen enkele wetenschappelijke leest was geschoeid, waarvan de effectiviteit nooit onderzocht, laat staan aangetoond is, en die – mede om die reden – internationaal al lang in onbruik was geraakt.

Ontzuochterend is het ten slotte om te beseffen dat de politiek zich intensief bemoeid heeft met het al dan niet toepassen van een specifieke medische behandeling. Het was de motie van Worrell, lid van de Tweede Kamerfractie van de PvdA, (nagenoeg met algemene stemmen in de Tweede Kamer aangenomen), die de Universiteit Leiden in 1985 dwong tot het continueren van de behandelingsmethode van Bastiaans na zijn emeritaat. Dat de wetgevende arm van de politiek (de voortzetting van) een behandeling heeft afgedwongen waar de effectiviteit nooit van heeft vastgestaan (in de –

FIGUUR 1 Omslag van het proefschrift van Enning

prachtig spottende – woorden van Enning: ‘de leden van de Tweede Kamer konden zich de verschrikkingen goed voorstellen en wisten ook welke behandeling daarbij moest worden toegepast’ p. 247.), louter om politiek-maatschappelijke motieven, is een zwarte bladzijde uit de vaderlandse geschiedenis van de geneeskunde.

PSYCHOSOMATIEK

Het boek is zorgvuldig en pakkend geschreven. Uitgebreide bronvermeldingen en interviews met betrokkenen (niet Bastiaans zelf, die is in 1997 overleden), onderbouwen de geloofwaardigheid en accuratesse. Bastiaans (in 1917 geboren in Rotterdam) was een in Amsterdam opgeleid arts (begin studie 1936), psychiater en psychoanalyticus. In eerste instantie interesseerde hij zich (net

als zijn mentor, de internist prof. Groen uit Leiden) in de psychosomatiek. Zijn voorkeur voor het doen van wetenschappelijk onverantwoorde uitspraken kondigde zich al vroeg aan, een eigenschap die in de psychosomatische psychiatrie overigens volkomen gemeengoed is gebleken. (Herinnert u zich nog de veronderstelde psychogenese van het maagulcus?)

OORLOGSTRAUMA'S

Kort daarop verplaatste zijn aandacht zich echter naar de lichamelijke en psychische gevolgen van oorlogstraumata en wel in het bijzonder die van verzetsstrijders. Bastiaans ging er prat op een voorname rol in het (studenten)verzet te hebben gespeeld, al is dat nooit bevestigd en lijkt zijn houding eerder opportunistisch dan heldhaftig te zijn geweest: ‘hij stelde zijn oorlogsverleden, zonder concreet te worden, ernstiger en heroïscher voor dan het was’ (p. 32). In de gevolgen van de oorlogstrauma's zag Bastiaans het lichaam reageren op de verschrikkingen uit de oorlog en dit werd dan ook het onderwerp van zijn promotie.

Hoewel Bastiaans' proefschrift (1957) geen enkele wetenschappelijke onderbouwing voor zijn these bevat dat onverwerkte oorlogstrauma's zich in lichamelijke klachten uiten, pasten zijn bevindingen volkomen in de psychosomatische en psychoanalytische theorieën uit die tijd. Het werd dan ook vrijwel meteen als het Nederlandse standaardwerk gezien.

OMSTREDEN BEHANDELING

Tegelijkertijd had Bastiaans ook een behandeling voor deze oorlogsgetraumatiseerden ontwikkeld, die gebaseerd was op het principe van herbeleven (ook van uitleven en nabootsen) van het niet-verwerkte trauma. Soms gebruikte Bastiaans voor het opwekken van de verborgen ervaringen medicijnen die de patiënt in een roes brachten, zoals barbituraten of lsd. Het inzetten van lsd in de therapie door Bastiaans was eerder onderwerp van een breder onderzoek (Snelders 2000). De

behandeling werd in ons land ‘de methode Bastiaans’ genoemd, maar was lang zo uniek niet als de naam deed vermoeden. Enning merkt droog maar scherp op dat: ‘...de methoden die Bastiaans gebruikte, de narcoanalyse en de psycholyse, al tientallen jaren oud waren. Van LSD kan worden gezegd dat het al in onbruik was geraakt voordat Bastiaans ermee begon Hij was de enige die dergelijke methoden bleef toepassen. Dat maakte hem wél uniek, maar zijn methode niet.’ (p. 88).

VALSE HERINNERINGEN

Naast het feit dat de behandeling niet op effectiviteit was (en zou worden) getoetst, hield Bastiaans (en vrijwel niemand anders) er rekening mee dat de ‘herinneringen’ die medicinaal werden opgewekt wel eens vals zouden kunnen zijn. En dat bleek maar al te vaak het geval. Sterker, een van de beroemdste patiënten van Bastiaans, de PvdA-senator Eibert Meester, wiens ‘behandeling’ tot onderwerp werd van het enige wetenschappelijke artikel dat Bastiaans (1974) ooit over ‘zijn’ methode heeft geschreven, verzon zijn hele oorlogstrauma van begin tot eind. Opmerkelijk is dat dit, zoals Enning aangeeft, niet tot enorme kritiek op de behandeling leidde. Integendeel, Bastiaans heeft jarenlang het boekje dat naar aanleiding van de behandeling van Meester was uitgegeven (Wenkes 1975), ongegeneerd aan belangstellenden uitgedeeld.

DRIE VAN BRED A

De rol van Bastiaans in het Nederlands bestel ging echter veel verder dan die van psychiater en psychotherapeut. Volkomen in overeenstemming met de, met name in de jaren zeventig, ver buiten haar oevers getreden psychiatrie, vonden Bastiaans (weliswaar als spijtoptant) en een aantal andere hoogleraren psychiatrie dat zij moesten voorkomen dat de ‘drie van Breda’ zouden worden vrijgelaten. Hun argument was echter niet op ethische argumenten of politieke voorkeur gebaseerd (dan had niemand naar ze geluisterd), maar stelde op de nooit onderzochte, laat staan bewe-

zen, veronderstelling dat hun vrijlating tot een ernstige toename in klachten bij oorlogsslachtoffers zou leiden. Ze verschenen zelfs gevierd op het Journaal, om hun onwetenschappelijke uitspraken onder het goedgelovige publiek te verspreiden. Inderdaad heeft de uiteindelijke vrijlating (wat men daar ook over moge denken) niet tot de voorspelde golf in (psycho)somatische klachten geleid.

ONTSLAG

Uiteindelijk werd Bastiaans van zijn voetstuk geduwd en wel door zijn eigen werkgever. Die was hem inmiddels volkomen zat. Hij was bestuurlijk onbetrouwbaar, ging volstrekt zijn eigen gang, presteerde wetenschappelijk niets en riskeerde met zijn achterhaalde lsd-behandeling het leven van de patiënten die op de universiteit werden behandeld. Met grote moeite, opboksend tegen sluwe intriges van Bastiaans zelf, (verbaal) geweld van zijn achterban van verontwaardigde verzetsstrijders en de eerder genoemde politiek, lukte het uiteindelijk, na veel compromissen, Bastiaans te isoleren en uiteindelijk in 1982 als hoofd van de kliniek te ontslaan.

Maar dat betekende niet dat hij zijn niet-onderzochte, maar potentieel levensbedreigende behandeling niet kon voortzetten. Want ondanks het feit dat de Gezondheidsraad concludeerde dat enige wetenschappelijke basis voor Bastiaans werk ontbrak, schreef zijn voorzitter, de latere minister van vws, Els Borst, dat ‘het is niet uitgesloten dat stopzetting van bedoelde behandeling [...] op zich psychotraumatiserend kan werken.’ Daarom kon Bastiaans toch maar beter doorgaan. En zo geschiedde, zelfs toen dit vanwege zijn toenemende fysieke en mentale achteruitgang medisch onverantwoord was geworden.

CONCLUSIE

Er zijn vele lessen te trekken uit dit boek. Een ervan is dat in onze samenleving wetenschappelijke waarden blijkbaar aanzienlijk minder rele-

vant zijn dan maatschappelijke wenselijkheid. Het in dit boek gegeven voorbeeld van de ‘methode Bastiaans’ staat niet alleen. Het vormt slechts een schakel in een lange reeks, waar psychoanalyse, lobotomie en elektroshock de behandeling van Bastiaans voorgingen. Natuurlijk: nu is het echt anders. Nu zijn we niet meer zo naïef. Nu geven we geen prioriteit meer aan politieke correctheid ten opzichte van pure wetenschap. De ontuchtende historische spiegel die Enning ons voorhoudt, suggereert dat die hoop een illusie is.

LITERATUUR

- Bastiaans J. Het KZ-syndroom en de menselijke vrijheid. Ned Tijdschr Geneeskd 1974; 118: 1173-8.
- Bastiaans J. Psychosomatische gevolgen van onderdrukking en verzet (proefschrift). Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij; 1957.
- Enning B. De oorlog van Bastiaans. De LSD-behandeling van het kampsyndroom. Amsterdam: Augustus; 2009.

SUMMARY

Bastiaans’ war: a sobering picture – R.S. Kahn –

BACKGROUND Recently Bram Enning published his thesis about the Leiden professor J. Bastiaans. After the Second World War Bastiaans treated resistance fighters with a controversial method that involved the use of LSD.

AIM To paint a picture of Bastiaans’ career and working method and of the controversies that his method caused.

METHOD Enning’s thesis is discussed.

RESULTS It is revealing to read how unscientific Bastiaans’ method actually was and it is shocking to see how politics did its utmost to defend his method.

CONCLUSION The case of Bastiaans makes it clear that in our society scientific values are apparently less relevant than political and social desirability.

[TIJDSCHRIFT VOOR PSYCHIATRIE 53(2011)7, 425-428]

KEY WORDS Bastiaans, Enning, LSD, psychosomatic, resistance fighters, Second World War, trauma

Snelders S. LSD-therapie in Nederland. De experimenteel-psychiatrische benadering van J. Bastiaans, G.W. Arends en Hein en C.H. van Rhijn. Amsterdam: Candide; 2000.

Wennekes W. Allemaal rottigheid, allemaal ellende: het KZ-syndroom van Willem van Salland. Amsterdam: Wetenschappelijke Uitgeverij; 1975.

AUTEUR

R.S. KAHN is hoogleraar Psychiatrie, afdeling Psychiatrie, UMC Utrecht.

Correspondentieadres: prof. dr. R. Kahn, UMC Utrecht, afdeling Psychiatrie, Postbus 85.500, 3508 GA Utrecht.

E-mail: rkahn@umcutrecht.nl.

Geen strijdige belangen meegedeeld.

Het artikel werd voor publicatie geaccepteerd op 16-5-2011.